

КРАТКА СРПСКА ИСТОРИЈА

ОД 1459-1804 ГОД.

Р. НИКОЛИЋ

DR
2001
N55
1898
c. 1
ROBA

EX LIBRIS

MILOŠA
MLADENOVIĆA

КРАТКА ИСТОРИЈА

Онога дела српскога народа који је живео у Лазаревој држави

ОД 1459. ДО 1804. ГОД.

САСТАВИО

Р. Николић

ПРОФ.

КРАГУЈЕВАЦ

Штампарија Петра К. Танасковића.

1898.

LIBRARY
NOV 1 8 1998
UNIVERSITY OF TORONTO

I. Долазак Турака у Јевропу.

1. Нагло продирање турско.

Далеко пре владе нашега цара Душана прелазили су Турци из Азије на Балканско Полуострво, али никако као организовано друштво, као народ, него у четама као сурови најамници, који се бораху за сваког ко им добро плаћаше, а који у ратовима пљачкаху и отимаху све што се понети могаше. Тек на две године после смрти Душанове пређу Турци 1357. год. под својим султаном Орканом из Мале Азије на Балканско Полуострво, и први град који они у Јевропи за себе отеше јесте грчка тврђава Калипоље. Од Калипоља продуже Турци нагло продирање на север секући, робећи и палећи тако, да за собом остављаху само згаришта и пустош. Овако брзо напредовање и зверско поступање турско са заробљеницима, зададе страх и ужас по свима градовима и селима, кроз која пролажаху њихове дивље чете.

2. Први судар турски са Србима.

Продирући грчким земљама на северозапад наиђу Турци и на најјужније пределе српских земаља, на земље Симеуна Немањића, којима у то доба владаше Урошев одметник Јован Угљеша. Први турски напади одликовали су се храброшћу и суровошћу, а трагови њиховог проласка обележени су крвљу и нечовечношћу. Од ове најезде турске до коначне пропасти свију српских земаља, имала је српска држава да издржи очајну и упорну борбу са Турцима, који су у то доба свим силама радили, да оснују и утврде своју државу на Балканском Полуострву. Предвиђајући велику опасност од ових натурених и немилих гостију Угљеша и брат му Вукашин реше се, да на свагда истерају Турке из Јевропе, па скупе доста велику војску (60.000 бораца) и отерају их до Црномена на реци Марици (близу Једрена). Али ту ноћним препадом турским, шака Турака (7000 људи) потуче до ноге и затре нашу војску тако, да ту на бојном пољу оставише кости и оба главна предводника њена Вукашин и Угљеша. Добивши битку на Марици 1371. год., добили су Турци и све српске земље на југу Шар-планине и Косова Поља, као што су доцније 1385 год. битком на реци Деволу, где опет погибе

главни заповедник српске војске Баоша I, освојили од Срба сву српску Арбанију. Ове су две битке епоха турског напредовиња а српског пропадања, и после оваквог резултата борбе на Марици и Деволу требало се је надати српској катастрофи на Косову, а пре а после. Битком пак на Косову 1389., где је кнез Лазар погинуо, добили су Турци остатак српских земаља, а то су земље којима је владао кнез Лазар. Пада у очи, што су у све три ове епохалне битке гинули и српски владаоци (Вукашин, Баоша I, Лазар).

3. Пропаст Лазареве државе.

Косово је било у средини старе српске државе, па за то Срби разбијени на њему од Турака, склањали су се од њихове силе, и бежећи од навале њихне, повлачили су се у три главна правца: на запад у херцеговачке и црногорске врлети, на северозапад у босанске планине и на север и североисток ка огранцима Рудника и Хомоља. Ми ћемо овде укратко изложити историју оних пађеника, који се склонише у дубодолине рудничких и хомољских планина, јер су то прапрадедови становника данашње краљевине Србије, дакле најближи преци наши.

За Лазареву државу може се казати, да је после боја косовског животарила као оно

разбијена лађа на узбурканом мору још равних 70 година, јер 20. јуна 1459. год. излази наређење турског султана Мехмеда II Освајача, да деспотовина (Лазарева држава) престаје важити као српска држава, и да се све српске земље поделе на турске спахилуке, а народ постаје бесправна презрена раја, која праве сопствености своје није смела имати, већ све што је зарађивала давала је или спахији или падиши (султану). Од тог кобног дана Србин постаде слуга без динара, али у исто време настаје између Срба и Турака истина неравна, али упорна и очајна борба, борба каква се тешко може наћи и у ретцима историје васцелог човечанства. Народ, који је имао сјајну прошлост, имајући на уму некадашњу славу и величину своју, није могао олако клонути пред грубом турском силом, него се јуначки бранио, и тврдо надао у Бога, да ће ма кад повратити своју стару државу и слободу. И ако је дакле српски народ изгубио самосталност државну, он опет није изгубио моралну снагу своју, није клонуо духом. Ова дуготрајна непрекидна борба очеличила је српски народ, и спремила га, да може физички издржати и продужити ту борбу. Величанствени споменици из старог Немањићског доба, као што су: прекрасне цркве и манастири, господствени нека-

дашњи владалачки и племићски дворови, разне тврђаве и куле, друмови, мостови, бојна поља, многе побожне и поучне књиге, свете иконе, народне песме са историјским гуслама и остале знаменитости ни су дале Србину ни за тренутак да заборави на некадашњу своју славу и величину, већ су га на против потпомагале, и као каква жива неодољива сила гониле на дурашност и истрајност. Главни српски јунаци, као што су: Краљевић Марко, кнез Лазар, Милош Обилић, Југ Богдан, Бановић Страхиња, Иван Косанчић, Милан Топлица, Васојевић Стева, Баошићи, Црнојевићи и многи други увек су му лебдели пред очима, и давали пример, како ваља чувати српско име и православну веру. Сваки поглед на развалине каквог светог храма, или каквог славног града извлачио је из српских груди тешки уздисај, и изазивао потајну жудњу за осветом. Све је то благотворно утицало на српски народ, те се сваком згодном приликом лаћао оружја, да би пресекав њиме гвоздене ланце — у којега је спутала турска сила — обновио некадашњу државу и очувао српско име. На кратко: *Србину је увек био на уму, и лебдео пред очима пад на свој васкрс.* Борба ова са Турцима водила се у разним облицима или са туђином, помажући понајвише угар-

ску краљевину и млетачку републику, или посебице у виду устанка, или хајдучких и ускочких напада.

II. Српско робовање под Турцима.

4. Унутрашње уређење у турској царевини.

Кад су Турци овладали деспотовином, и кад су јој тако са свим уништили државни живот, онда се српски народ подели у два дела. Већи део Срба (понајвише себри) предаде се својој горкој судбини, преклони измучену главу, и остаде на земљишту својих предака, трпељиво сносећи претешко турско господарство; други пак део немогући трпети турскога насиља, пређе Саву и Дунав, и настани се по проређеним земљама угарских краљева, по: Банату, Бачкој, Срему, Славонији и Хрватској где продужи борбу противу Турака.

Унутрашње уређење у турској царевини било је овако:

По речима пророка Мухамеда (корана) Мусломани имају три заједничке ствари: ватру, воду и земљу. Земља је божја, па је он даје коме хоће. Њоме располаже калиф (господар), јер је он пророков наследник и заступник целог мусломанства на земљи. Према томе сва

земља, што се на сабљи добије од неверника, припада падиши (султану). Падиша је један део те земље претварао у државна добра, а приходе отуда употребљавао на своје личне и државне трошкове (хасовина), или их је давао својим љубимцима на уживање на неодређено време (мухаде, малићане.) Други део освојене земље делио је султан на веће и мање делове тако зване з•јамете и тимаре, па их је давао заслушним војничким старешинама на лично уживање. Отуда ови делови и носе заједничко име спахилука. Спахилуци су били везани за личност, те су по спахијиној смрти поново прелазили у својину султанову, да их доцније опет даје другим заслужним људима.

Становништво је: или правоверно (Мухамедовци), или неверничко (Хришћани).

Код Мухамедоваца се није гледало на разлику по народности, већ на разлику по вери. Сви они, који су примили ислам, па ма које народности били, имали су иста права и дужности која и прави Турци. Они су по позиву били војници, чувари Мухамедове вере и унутрашњег реда у држави, а као награду за то добијали су тимаре и зијамете на уживање, или су као војници, или момци код царских чиновника добијали плату у новцу.

Остили становници отоманске царевине, који нису хтели примити Мухамедову веру, већ

остадоше верни својој прадедовској вери и народности, нису имали готово никаквих права, јер су претворени у бесправно робље. Они су називани неверницима или ђаурима, а сви укупно сачињаваху сталеж сиротиње раје. Они су се од Мусломана морали разликовати и по оделу; нису смели носити оружје, нити јахати коње ни камиле, већ само магарце и мазге; нису смели јавно пити вино, нити јести свињско месо; звук звона није се смео чути; свете књиге гласно нису смели читати, нити отворено говорити о Исусу Христу; крстити се јавно нису смели, нити крстове отворено показивати; мртваце нису смели јавно сарањивати, нити за њима јасно запевати (нарицати); нико није смео ничим нарушити коран ни пророка Мухамеда, псовати ислам, одвраћати мусломане од њихове вере, оженити се Мусломанком и помагати непријатеље ислама било је строго забрањено.

Они су морали живети по селима на спахилуцима или хасовини. Њихова је дужност била обрађивати земљу својих господара спахија, а уз то сносити све остале државне трошкове и терете сем војничине, од које су се откупљивали нарочитим данком у новцу (војницом). Врло мали део Хришћана живео је по варошима бавећи се трговином и зана-

тима. Књигом пак бавио се, и то у највећој тајности, само по где који поп или калуђер.

Пошто се турска царевина јако рашири, онда се ради лакше управе подели на области, које се зваху санџаци. У њима су управљали царски чиновници, бегови, који су често носили називе паша и везира, те су отуда многи санџаци добијали име пашалука.

Намети, које су Турци ударали на Хришћане у својој царевини, јесу:

а. *Харач* је давала свака мушка глава од 10 до 80 година за гажење царске земље, јер раја нити је смела нити могла имати своје земље. Количина харача зависила је од султана, коме је по корану припадало право ударати или неударати харач. Султан је харач наплаћивао према потреби.

б. *Главница* (*џисијет*) је порез на основу корана, ударана на турске поданике, који не исповедају ислам. Овај је порез давала свака пунолетна мушка глава за безбедност, коју су имали у мусломанској држави. И овога је пореза величина различита била, према имовном стању оних, који су га плаћали.

в. *Чибук*, порез на ситну стоку. Плаћало се обично по 4--5 пара на овцу или козу.

г. *Десетак (ашер)*. Узимат је десети део од свију замаљских производа.

д. *Кулук (данак у спази)*. Хришћани су били дужни радити по неколико дана у свако доба године на царској земљи, која није била спахијска. Исто тако морали су о свом трошку радити на оправци старих и подизању нових друмова и тврђава; даље су морали чувати друмове од хајдука, и спроводити турске путнике друмовима. Овај је данак био врло тежак за Хришћане, јер су често бивали по неколико месеци на кулуку о свом руху и круху, а међутим се за то време с њима врло зверски поступало.

ђ. *Данак у крви*. Сваке пете године султан је разашиљао по големој царевини чиновнике своје са јаким пратњама, који су узимали од народа најздравију мушку децу хришћанску од 7 до 14 година, одводили их у султанову престоницу, где су их васпитавали у војничком духу, те је од њих турска царевина добијала најбољу и најфантастичкију војску. То су били надалеко чувени и за Хришћане страшни Јаничари. Ово је био најтежи и најгрознији данак хришћанских поданика портиних, јер треба помислити само, како је морало бити тешко родитељима, којима се рођена однегована деца отимају из руку, да их више никад не виде, и да та деца доцније, заборавивши на свој род, постају нај-

већи противници Хришћана, па, разуме се, и негдашњих својих родитеља.

е. *Ситни трошкови* у почетку по закону нису били обавизни, већ су били више добровољни за издржавање царских чиновника, али су у току времена претворени у прави данак.

Поред ових редовних намета, често је долазио као ванредни данак: издржавање и храњење царске војске, кад путује кроз какав санџак, или кад се настани у њему.

Правосуђе је у почетку код Турака било доста добро уређено, а судило се је на основу корана. Суђењем су се бавиле кадије, којих је било разних врста, као: муфтије, улеме, муселими итд. „Кад се правда изриче, треба да се изриче тако, да сиромаси не морају сумњати у кадијину правичност, а награду за овај посао наћи ће судија код Алаха“.

Полиција је у почетку исто тако била добро уређена, и старала се о сигурности како Мухамедоваца тако и Хришћана. Полицијску службу поред обласних старешина вршили су и муселими.

Ну и ако су ови почеци у уређењу османлијске царевине били доста добри, они су се у току времена тако изменили и изопачили, да су за Хришћане постали неправедни па чак и несносни. Хришћанин нигде није мо-

гао наћи правде, ни законске заштите, па ма шта радио и ма какве доказе подносио. Судови су, као и остале власти, постали подмитљиви и пристрасни.

Што је овде казано за Хришћане у опште, то је још у већој мери важило за Србе посебице. На њих се је сва пакост турских власти изливала, што су се Срби дуго и очајнички бранили за државне своје самосталности, па кад су силом покорени били, они су и даље остали крвни непријатељи својех мрских господара, и вазда готови да се буне и да збаце турско господарство. С тога су их се Турци и прибојавали, те услед тога гонили, мучили, угњетавали и уништавали им све оно, што би их подсећало на стару српску слободну државу, и одузимали им све, што би им и најмање могло дати повода и ослонца за устанак.

Поред тако несносног стања снашла је српски народ и друга невоља. Велики део Срба у негдашњој босанској краљевини и јадранском приморју раније потресен верозаконском борбом између православне, римокатоличке и богумилске вере, а намамљен лепим положајем у новој османлијској држави, прими веру Мухамедову, и ступи у ред противника српских. И тако се у турској царевини наши преци поделише; на Србе Хришћане и Србе

Мухамедовце. Као што су у деспотовини Срби већином остали верни својој православној вери, тако се у Босни, да би очувала своје старе баштине, махом властела истурчила. Ови потурчењаци задржавши своју пређашњу силу и богатство живели су и даље међу Хришћанима, а заштићени турским властима, били су за Хришћане гори од правих Турака. Отуда је у народу изрека, да је потурчењак гори од Турчина. Услед тако небратског поступка потурчењачког развила се код Срба Хришћана таква мржња према тим потурицама, да их нису друкче сматрали него као азијске Турке, и борили су се против обојих са подједнаким огорчењем.

5. *Хајдуци и Ускоци.*

Као што је казано, откако је пропала српска државна самосталност, отреснији део српског народа немогавши прежалити своју изгубљену слободу, нити трпети турско насиље, поче се исељавати из своје постојбине и тражити спаса у туђој земљи, те да туђинском помоћу поведе борбу, и да поврати оно, што му груба турска сила отела беше. Но и међу онима Србима, који не могаху оставити свој стари завичај, који остадоше на земљишту својих прадедова, било је врло много срчаних људи, којима зверско турско поступање не

даде, да на миру обрађују земљу својих спахија, већ их нечовечним поступком отера у горе и дубраве. Тада је постала и она народна песма, која врло лепо карактерише стање нашег народа у том времену: „Орах, копах, не дадоше Турци; чувах овце, поклаше их вуци; узех пушку, одох у хајдуке.“ Ти су људи остављали своје огњиште, па се одметали гори у хајдуке; у гори су купили чете, те су отуда са оружјем у руци протествовали против големог турског насиља. Ова кита дичних српских соколова, ови осветници косовских мученика, више пута хватали су се у коштац са много надмоћнијом турском силом. Број српских хајдука, растао је упоредо са турским зулумом, али их је највише било после пропасти угарске краљевине на Мухачу (1526). После пропасти угарске државе српски се народ није могао надати помоћи ни са које стране, нити се је ма где имао селити, за то се повукао сам у се, и тада му је сва нада била: *Бог и десница*. Борбу, коју су некад предводили деспоти, бани, херцези и војводе, прихватише сад хајдуци и ускоци, да је сами воде против силне навале турске. У XVI и XVII веку хајдуковање је било у највећем јеку свом. Тада је било толико много хајдука по свима српским крајевима Балканског Полуострва, да за мрске Турке, а нарочито познате

зулумћаре, и хришћанске угњетаче, није било праве безбедности ни у својим домовима ограђеним јаким палисадима, а камо ли на отвореним местима и царским друмовима. Српске су горе тада киптеле хајдуцима, и свака повећа планина чувала је у себи бар по једну дружину ових горских царева, која је аркусовим оком пратила сваки турски покрет и поступак. Ако су кроз такве планине водили друмови, онда су њима смели пролазитм Турци само у великом друштву и са великом пратњом Срба Хришћана, јер су знали, да их хајдуци неће нападати због своје браће Срба, који су морали под кулук проводити турске путнике.

Ово српско вечито упорство озлоједило је Турке, те су и они свом снагом и свом бесноћом својом из корена уништавали све оно, што би српски народ могло подсећати на некадашњу славу и величину; они су затварали школе, те тиме отежавали народну просвету. Услед тога ми данас и немамо много српских писаних споменика о животу и поступцима ових дивјунака, ових заштитника сиротиње раје. Али што нам нису оставили писани споменици, то нам је оставио пеcнички дух српског народа, то нам даје народно предање. Србин је радио и причао, борио се и

певао. У песми је Србин изражавао своју радост и жалост; песма му је горки живот заслађавала. Од песама је Србин сплео венац вечног спомена свима оним, који су се борили и крв своју проливали за напаћени али јуначки народ свој. У томе венцу вечнога спомена било је, и биће места за сваки јуначки крвљу заливени цветак узабран на перивоју српског бојишта. У песми је Србин певао славна дела својих предака, тиме им је подизао вечни споменик, и предавао га сину и унуку, да се као свети аманет чува, и преноси с колена на колено. Верни пратилац јуначке народне песме биле су Србину *српске гусле*. Тужни звуци струне са гусала тумачили су народне осећаје, откривали унутрашњу душевну борбу, убрзавали крв у жилама, покретали живце, дражили на освету и подстицали на издржљивост у витешкој борби.

Из народних песама сазнајемо живот српских јунака хајдука. Они нису имали куће ни кућишта, већ су живели по планинским кршевима и крили се по пећинама. Где су се састала макар два хајдука, и уговорила да заједно хајдукују, одмах је један од њих морао бити арамбаша (старешина), а онај други његов потчињени и помоћник у сваком предузећу. Број хајдука у једној дружини растао је покаткад и преко хиљаде, али како је

било тешко, да се толика дружина издржава, и крије од Турака, то се је морала делити на мања одељења, обично од по 30 другова под управом једног старешине. Ну и ако су те мање дружине живеле засебно, опет се оне никад нису заборављале, већ су једна за другу знале, међусобно се помагале, и увек једна другој у невољи налазиле.

У народним песмама очувала су се имена знатнијих хајдучких арамбаша, или највиђенијих њихових другова, као што су: старина Новак и његов друг Радивоје, стари Вујадин и његови синови, Костреш арамбаша, Лимун арамбаша, Мали Марјан, Мали Радојица, Комнен Барјактар, Мандушић Вук, Виде Даничић, Пивљанин Баја, Новак Дебелић, Мијат Томић, Дете Грујица, Дете Татомир, Браћа Мартиновићи и многи други. Имена оних хајдука, који подигоше Карађорђев устанак у београдском пашалуку, покрај историјских записа сачувана су и у народним песмама. Ти су хајдуци: Карађорђе, Станоје Главаш, Хајдук Вељко, Браћа Недићи, Ђорђе Ћурчија и остали.

Име ускок нарочито је везано за оне хајдуке, који се испред надмоћније турске силе склонише у кршно далмацијско приморје под заштиту Млетачке Републике, и отуда се у

већим или мањим четама враћаху, те чинише велике штете Турцима по Херцеговини и Босанској Крајини. И њихна су имена најбоље сачувана у народним песмама. Ово су важнији ускоци: Јанковић Стојан, Смиљанић Илија, Сењанин Ива, Сењанин Тадија, Сенковић Ђурђе, Сенковић Ива, Дмитар Од Удбара, Тодор Од Задра, Карапанџа Марко, Шандић Јован, Шарић Цвијан, Браћа Даничићи, Браћа Томковићи, Мркоњићи Кулишићи и многи други.

III. Срби уз Угарску.

6. Угарски односи према Србима.

Откако су дошли у додир са нашим народом угарски су владаоци свагда имали, па и сад имају наспрам нас једну и исту политику, а та је: *да спрече уједињење нашег народа, и да нам на сваком кораку омету напредак наш ма у ком правцу.* Они су се мешали у српске државне послове само онда, кад је било изгледа да се сами ма у чему користити могу, или кад је ваљало између српских великаша и владаоца покварити слогу и пријатељство, које је за собом могло повући уједињење српских области, или напослетку, кад им је требало, да подбоду владаоца на кињење својих поданика, или властелу на непослушност и буну, да би тиме

пореметили прикупљање народа нашег око природног стожера, око свога краља. Пријатељство које су угарски краљеви покаткад показивали према српским владаоцима, никад није било право и истинито, већ се свагда иза њега крила по каква корист угарска. У кратко: *угарска је политика према Србима била свагда препредена и дволична*. Тој својој политици остали су верни угарски владаоци и у време пропадања српских земаља. Кад је оно Лазарева држава издисала под притиском обести мусломанске, кад је, дакле, очигледно пропадала, угарски владаоци радили су и дан и ноћ, да на свој рачун приграбе што више српских земаља. Кад је последњи краљ босански, несрећни Степан Томашевић од силног Мехмеда II толико притешњен био, да — што оно реч — ни дисати није могао, онда је тек угарски краљ Матија Корвин признао краљевско достојанство Степану, али му је за то узео велику суму новаца, и неколико тврђава на северној граници босанској. После оваког привидног измирења Матија обећа Степану и помоћ противу султана, па га нагово)и да одрекне султану данак, те тим ускори и пропаст краљевине. Узалуд је Томашевић при нападу Турака (1463. г.) тражио обећану помоћ од Матије, кад је и он желео да најпре пропадне Босна, па тек онда да је

он за свој рачун повраћа од Турака. Чим је Босна потпала под Турке, и чим је њезин последњи краљ пао на губилишту, одмах се појављује на граници с војском краљ Матија, и позива народ српски, да заједнички очисте земљу од некрста. Несрећни преци наши нарочито из Лазареве државе одушевљени лепим обећањима пристадоше листом уз њега, и помогоше му, да за кратко време, а са мало свога труда и жртава поврати сву доњу (северну) Босну са свима тврђавама њеним (1465). Овај дволични поступак Корвинов према нашем народу јасно показује намере његове, али Срби нису имали куд.

7. *Деспот Стеван Ђурђевић.*

Угарски краљ Матија, као што је речено, нарочито је удешавао, да све српске земље с ове стране Саве и Дунава потпадну под Османлије, па да их он после помоћу Срба и своје војске очисти од Османлија, како би тим својим „ослобођењем“ постао врховни господар свију српских земаља. Услед тога он је — и ако су Срби, бежећи од навале турске, и сами масама прелазили у Угарску — преко знатнијих људи радио, да што више народа пређе у области његове државе. Срба је још од доласка на Балканско Полуострво доста било

у пределима угарске краљевине, али потискивањем османлијским с југа, и пропашћу српске деспотовине и краљевине број Срба у Угарској јако се намножи. Да би ту масу народа придобијо за себе, да би је што боље одушевио за борбу и већи отпор против Турака, постави Матија Корвин Србима за деспота *Стевана Ђурђевића*, средњег сина Ђурђа Смедеревца. Стеванова престоница била је Купиново у Срему близу Саве. Кад су Турци овладали свом Србијом, они почну јаче нападати на суседне угарске земље, на: Срем, Банат и Бачку. Деспот Стеван са Србима не само да је одбијао Турке од Срема, него је прешав Саву и Дунав ослободио и један део деспотовине. Али Стеван не остаде дуго деспот српски, јер после две године груну Турци са много већом силом, те он мораде оставити и деспотство и деспотовину, па побећи у Арбанију. Дошав у Арбанију ожени се Ангелином кћерју арбанашког кнеза, која му доцније роди два сина Ђурђа и Јована потоње деспоте српске. Ну ни ту не могадне дуго остати на миру од Турака, већ побегне у Фурландију, где је живео до октобра 1476. год.

8. Деспот Вук Гргуровић.

Кад су оно 1465. године султан Мехмед и Матија Корвин уговарали мир, по ком је

Матија добио од султана јајачку и сребрничку бановину (северну Босну), тада је са пратњом султановом дошао на двор угарског краља и Вук Гргуровић, (унук Ђурђа Смедеревца). С Вуком је дошло у Угарску доста знатних Срба, али се нико од њих не хтеде враћати у чељусти турске, него сэ настанише у Угарској. Откако је Стеван Ђурђевић отишао у Арбанију Срби у Угарској нису имали свога деспота, а Матија се није ни журио са постављањем другога, јер за тада није било потребе, пошто се Турци бављаху у Азији око освојења Трапезунта. Али већ 1469. године почеше Турци са јачим одељењима наваљивати на угарску краљевину, те се Корвин сети Срба и њиховог деспота. Да би Србе што боље придобио за нови рат са Мехмедом, и да би му Срби уједно били оруђе и против домаћих непријатеља, постави краљ Матија 1471. год. *Вука Гргуровића* за деспота, а сремскога племића Николу Илочкога за краља српскога народа. Постављењем Вука за деспота и Николе Илочкога за краља српскога, хтео је показати Матија Србима, како божем озбиљно мисли ослободити српски народ од Турака и повратити му некадашњу државу. Ово му је лукавство врло добро упалило, јер се Срби листом дигоше на оружје, те се са својим новим старешином Вуком храбро борише про-

тив силе османлијске. У то доба било је врло много бојева с Турцима, али су најзнатнији они, који су вођени у Мачви, где је Вук отео од Турака Заслон (данашњи Шабац), који су Турци подигли (1470. г.) ради напада на Београд и упада у Срем. У исто време водила се и у Ердељу крвава борба између Матијине и Мехмедове војске. У Матијиној ердељској војсци биле су српске војводе из Баната Димитар Јакшић и Павле Бранковић. Српским јунаштвом Турци у Ердељу буду разбијени и страховито потучени. Доцније 1480. године продре деспот Вук са Бранковићем и Јакшићем до Крушевца, заузме га и поруши, па у повратку преведе око 50.000 Срба у Угарску.

Са особите хитрине у бојевима и вештине у предвођењу војске Вук добије надимак „*змај*“, а за велике услуге учињене угарској круни поклони му краљ Матија Сланкамен у Срему и дâ почасну титулу рашкога деспота. Вук је деспотовао до своје смрти, а умро је 1485. године без порода.

9. Деспоти Ђурђе и Јован Стевановићи.

На неколико година пре смрти деспота Вука преминуо је краљ Никола Илочки, те су по смрти његовој Срби остали и без краља и без краљевства, а смрћу деспота Вука, не-

стало је и српског деспота у Угарској. Како је краљ Матија увиђао од колике су му потребе били Срби са својим народим поглаварима на челу, то им постави за деспота 1486. г. *Ђурђа*, старијег сина Стевана Ђурђевића, који је у то доба допао из Фурланске са мајком Ангелином и млађим братом Јованом.

Одбијајући непрекидне нападе турске, деспот Ђурђе владао је 10—12 година, па се после тога покалуђери (између 1496.—1499. г.) добивши у калуђерству име Максим. После оставке Ђурђеве на његово место буде постављен млађи му брат *Јован*.

Деспот Јован као и брат му Ђурђе одликовао се јунаштвом и вештином у рату с Турцима, те је одбијајући навале непријатељске, упадајући чешће у султанову државу, и отуда преводећи српски народ у Угарску, чинио велике услуге краљу угарском. И он је владао до своје смрти до 1502. године.

Како њега, тако и владику Максима и мајку им Ангелину уврстила је света црква због њихове оданости према православној цркви и вери у ред својих светитеља, и одредила им је за помен по један дан у години. Њих троје сазидали су манастире Крушедол и Опово у Фрушкој Гори у Срему.

10. Деспот Стеван Штиљановић.

Након смрти деспота Јована прими деспотску власт његова жена *Јелена*, али како

су Турци у то доба све чешће и све жешће нападададали на Срем и остале угарске земље, а како она као женска страна није могла предводити војску, то позове из Херцеговине свога рођака *Стевана Штиљановића*, који је био из племена Паштровића, да јој у управи помогне. Још првих дана борбе с Турцима он се показа (као прави син кршне Херцеговине) и као неустрашими јунак, и као одличан вођ, да га народ заволи из све душе своје, те стаде молити краља, да им га постави за деспота. После дужег размишљања и приличног устезања краљ Владислав II. (Владислав Чех) постави Штиљановића Србима за деспота, али бојећи се велике популарности његове насрам народа, пратио му је рад на сваком кораку. Стеван се као прави Србин својски заузимао за српски народ и православну веру, али баш та његова велика заузимљивост дође му главе, јер 1515. год. буде мучки убијен, а српски народ опет остане без свога деспота и поглавара.

11. Деспот Стеван Бериславић.

Од смрти Стевана Штиљановића Срби у Угарској били су без свога деспота равних 11 година. Немајући свога вођа, они су се за то време потуцали од немила до недрага, али при свем том они су јуначки одбијали дивље

хорде отоманске, које сваким даном постајаху све веће и све опасније. У то најкритичније време по Угарску беснио је у њој грађански рат (сељачка побуна) толико, да несрећни краљ Лудвик II није могао довољно војске прикупити, те да задржи опаке Турке. Међутим док је у Угарској овако грозно стање трајало султан Сулејман II Величанствени опседне, и после незнатног отпора освоји Београд, то важно стратегијско место (1521.). Добитком Београда Турцима је био отворен пут за Угарску, па се насигурно знало, да ће они ускоро продужити своје продирање кроз Угарску.

Тек сад у последњем часу, да би Србе што сигурније привукао на своју страну, јер му је врло потребна била помоћ њихова, и да би их што боље охрабрио против Турака, постави Лудвик II за деспота *Стевана Бериславића* 1526. год. Али је сад за одбрану Угарске било и сувише доцкан, јер султан Сулејман са 300.000 бораца уђе од Београда у Угарску, отме у Срему јаку тврђавину Варадин, па робећи и палећи допре до Мухача. Унутрашњим раздорима ослабљена Угарска извела је врло малу војску против султана (само 26000), те на мухачком пољу буде њена војска тако страшно потучена, да је погинуо и млади краљ Лудвик (29. августа 1526. г.).

После мухачке битке Сулејман је продужио ратовање, и покорио целу Угарску до Будима и Острогона, па се тек тада вратио у престоницу, пошто је претходно оставио јаке посаде по свима већим градовима и важнијим стратегијским местима јужне Угарске.

Тако је услед мухачке битке велики део српскога народа, који се настанио у Угарској, да се опрости варварске турске власти, опет допао турскога ропства, од кога се узалуд склонио био. *Отада настају најтежи дани за српски народ.* До мухачке битке северни део Босне са Хрватском и Славонијом био је под влашћу угарских краљева, али на две године после тога 1528. г. поново паде Сребрница и Јајце у руке силнога Сулејмана Величанственог, а с њима и онај мали остатак босанске краљевине. Од тог времена пропала је и свака уређена борба српског народа са Турцима, јер њу одсада продужују хајдуци са својим арамбашама на челу.

IV. Срби уз Аустрију.

12. Најгоре стање српског народа.

Погибијом на Мухачу изгубила је Угарска јужни део краљевине, а смрћу Лудвиковом свога владаоца, те се угарски племићи дуго боришe око избора новога краља. Неки

су желели (северни крај), да им буде краљ аустријски велики војвода Фердинанд, а неки пак (јужни крај) хтели су Јована Запољу војводу ердељског. Угарска је Фердинанду припадала као мираз уза жену, а Запољу је султан помагао, како би преко њега лакше прегазио и северну Угарску. И Срби у Угарској, пристајући уз властелу, у почетку се разделише на двоје, али после кратког времена надајући се да ће у Фердинанду наћи сигурнијег заштитника и помоћника противу Османлија, скоро сви пређоше њему.

Кад је већи део угарске краљевине после мухачке битке потпао под османлијску власт, онда се и народ у њој подели на двоје. Један део, не могавши побећи, остаде на земљишту освојеном од Турака, а други, примивши Фердинанда за краља, потпаде под аустријску власт. Овим и српски народ с оне стране Саве и Дунава беше подељен на два дела. Један део, што остаде у јужној Угарској, мораде трпети онака иста насиља, каква и они Срби, што осташе на Балканском Полуострву, други пак много већи део повуче се дубље у северну Угарску, у земље аустријских владалаца, који су у исто време били и немачки цареви.

Време од мухачке битке и пада Јајца држи се (а у ствари и јесте) као најтеже и

најцрње у историји српског народа, јер тада готово све српске земље биле су под османлијском влашћу. У ово време била је турска царевина на врхунцу своје снаге и величине, а српски народ немајући свога вођа (деспота), а при том распарчетан на Србе у Турској, Србе у Угарској и Србе у Аустрији сматраше се као са свим изгубљен. И доиста српски народ у то по њега претешко доба ни са које стране помоћи није могао добити, и једини над беше му још: *Бог, непреходне горе и и српски хајдуци.*

13. Срби образују војничку границу.

Пошто су турски султани користећи се неслогом хришћанских народа онако олако освојили Цариград и Балканско Полуострво, намера им је била да освоје сву јужну и средњу Јевропу, с тога су њихове дивље чете у то доба понајвише надирале преко Угарске ка Бечу, те су 1529. год. и допрле до те це сареве престонице, али је затада не могоше освојити. Немачко-аустријски владаоци знали су за намере турских царева, па су свим силама радили, да их у том наглом продирању зауставе. Војна између Сулејмана Величанственог и Фердинанда Аустријског продужавана је и трајала са малим прекидом скоро

двадесет година. У свима бојевима ове дуготрајне борбе учествовали су и Срби као помоћници Фердинандове војске, и свуда су се одликовали јунаштвом и издржљивошћу, мада нису имали Србина за свога старешину у рату. Њих су у борбама предводили аустријски генерали. Тек 1563. године буде закључен уговор мира између Сулејмана и Фердинада. Ну и ако је мир са Турцима закључен био, опет су њихове сурове чете врло често упадале из Босне у покрајине аустријских владалаца, те их плениле и пљачкале. Становништво из ових крајева, напуштени од државе, и остављено самом себи, повлачио се од навале турске на север, те велики део Хрватске, Славоније и Срема остаде пуст.

Познајући дурашност и јунаштво српско, Рудолф II науми да оснује од српског народа *војничку границу* под управом немачких генерала, која би му у исто време била и мртва стража према Османлијама, а хотећи божем наградити Србе за њихову храброст и заслуге у ратовима позове их, да насељавају то опустело земљиште. Том приликом, да би их лакше примамио, да им неколике повластице, као: слободу вероисповеди, унутрашњу самосталну управу, право на ношење народног одела, да не плаћају десетак римским свештеницима, и да не кулуче. За те повлас-

тице тражило се од српског народа: да то заузето земљиште чува од Турака, и да помаже цару против домаћих непријатеља. Срби огорчени на Турке, а мамљени овако ласкавим повластицама, почеше се гомилама селити у те напуштене земље. И тако се од српског народа образује *војничка граница*, која је служила аустријским владаоцима као јак бедем против навале турске.

Срби су свакад остајали верни својим обавезама, и били су десна рука владаоцима из Хабзбуршке породице, само су Хабзбурговићи насрам њих били дволични и врло нечовечни.

За те заиста велике српске заслуге наспрам аустријског двора и потоњи аустријски владаоци потврђивали су и проширивали Србима ове повластице, те још доцније (1630.) добију Срби и свој земаљски устав, који су им потврдили цареви Фердинанд III и Леополд I. Али и ако је све ово чињено Србима по облику на хартији, ипак у ствари није тако било, јер никад те повластице нису уведене у живот, и чим би се опасност од спољашњих или унутрашњих непријатеља отклонила, те тим српско оружје постало непотребно, одмах би се и српске повластице стешњавале, па често и одузимале, те их сва та њихова раније стечена права не могоше заштитити од разних гоњења. Најпре је то гоњење Срба

отпочело због њихове православне вере, којој су они врло одани и верни били. Прво верско гоњење појавило се у Ердељу, где су Србе хтели покалвинити, а за тим су их гонили у Угарској, Славонији и Хрватској, где су их хтели покатоличити или бар поунијатити. Ну и ако су језуите и други римокатолички свештеници потпомагани од аустријских власти, свакојака лукавства употребљавали, да српски народ привуку на своју страну, опет им је труд био узалудан, јер се Срби не преломише, већ остадоше верни својој православној вери и цркви.

14. Устанак Светог Саве.

Половина XVI века јесте врхунац турске силе и напретка, јер са Сулејманом Величанственим, који је владао од 1520. до 1566. године, достигла је османлијска држава кулминациону тачку свога развића. После овога заиста величанственог султана почела се огромна турска царевина колебати у свом напредовању, јер већ на четири године после његове смрти 1571. год. одржаше здружени Хришћани над Турцима сјајну поморску победу код Лепанта, по том године 1592. босански паша Хасан буде под Сиском тако јако потучен, да су султани с разлогом страховали од општег устанка балканских народа. Српски народ под

Турцима живљаше у ово доба јадно и чемерно, јер Турци због честих ратова веома су увећали арач (данак) и у новцу и у крви, па све, што су Срби зарађивали, они су односили, да исхране големе војске своје, а све честито и здраво, што су Српкиње рађале, они су одводили, турчили, па попуњавали редове изгинулих војника. Због ових огромних даџија, и због превеликог турског кињења српски је народ страшно мрзео Турке, па се сваком згодном приликом бунио, и дизао на оружје, да се ослободи од тог крвног непријатеља. Па и сад ове неколике погибије турске пренуше српски народ, и улише му над на бољу будућност, те поче помишљати на савезнике и тражити их на све стране. И доиста ову згодну прилику и расположење српскога народа намисле тадашњи римски папа и аустријски владалац Рудолф II да употребе на своју корист, па позову српски народ да се дигне на опште непријатеље Турке, обећавајући му при том помоћ, како у војсци тако и у новцу и ратној спреми. Срби и онако кивни на Турке, а жељни златне слободе почеше се четама дизати и гонити мрске им Турке. Да би устанак добио што већи значај, и да би се што даље проширио, тадашњи српски патријарх Максим као главни покретач тог у-

станка нареди, да се на устаничким заставама истакне слика Светог Саве, те се за то овај устанак и зове *устанак Светог Саве.* Устанак је најпре букнуо у областима око Пећи (где је седео патријарх) и Призрена, али се врло брзо распростре на све стране, те се дигне чак и Банат под управом свога владике Тодора. Но ни овима на Балканском Полуострву ни онима у Банату не дође обећана помоћ од римског папе и цара Рудолфа, те Турци устанак брзо угуше. Овај устанак и ако није био успешан, и ако никакве користи нашем народу није донео, опет је врло значајан за познавање стања тог доба. Из тока догађаја овог устанка види се, да су свештеници предузели улогу изгинуле властеле српске, да су они били народни предводници. Устанак овај букнуо је с пролећа 1594. године.

По угушеном устанку разјарени Турци отпочеше сечу и мучење над српским народом. Како су главни виновници и покретачи ове побуне били свештеници, то се најгрознија мржња и освета турска излије на њих и њихове главне помоћнике знатније људе у народу. У првој јарости својој Турци су тада много свештеника посекли и цркава порушили. До овог доба беше свети Сава већ постао духовни заштитник српског народа, а манастир

Милешево, где су смештене кости његове био је зборно место, куда су Срби журно хитали колико богомоље ради, толико ради састанка и договора. Да би се уништило то „погано" гнездо, то „неверничко" збориште, а у исто време, да би се што горе осветио мртвим костима „ђаурскога" свеца, и неукротивом српском народу, Синан паша (потурица) нареди бегу Ахмеду Оћузу, да оде у манастир Милешево, па да отуд узме кивот с костима Светог Саве, и да их собом донесе у Београд. Оћуз изврши заповест свога старешине, донесе тело Светога Саве на врачар, и ту га по заповести спали 27. априла 1595. године. И ако су Турци спалили тело Светога Саве, они опет нису могли ишчупати ону љубав и поштовање, које су Срби према њему вазда гајили. Шта више Савин је углед од тог доба још већма порастао, јер дотада беше само српски светитељ, а отада постаде још и народни мученик, те се је у српском народу све даље развијала мржња према Турцима и жудња за скором осветом. Услед тога су се Срби, и ако су овако грозно кажњени, наскоро двапут дизали на оружје (1596. и 1597. г.) да се ослободе Турака, али оба та устанка као и овај угушена су.

15. Деспот Ђурђе Бранковић III.

После погибије код Лепанта и Сиска низале су се постепено али полако турске недаће

једна за другом све до пораза њиховог под Бечем (1683.), и тек од тог доба отпочело је нагло опадање турске царевине. Тако је сем две споменуте, важнија турска погибија била 1595. год. кад оно хришћанска војска оте од Турака Гран, а доцније 1664. год. код манастира Светог Готхарта у Аустрији Турци буду тако страшно потучени, да је преко 10.000 турских лешева остало на бојном пољу. Велики део у овој хришћанској победи припада и нашим прецима Србима, који се јуначки бориише под командом немачког генерала Монтекукулија. Срба је у овој борби учествовало око 10.000 бораца

Да би све раније поразе осветио, да би опрао част „непобедимог" турског оружја велики везир Карамустафа спреми грдно велике топове, и скупи до 300.000 бораца, па са том силом пође на Беч престоницу аустријску. Приближавајући се од Београда Бечу Карамустафа остављао је за собом само покољ и згаришта, те тим својим варварским поступком и огромном силом зададе страх целој Јевропи. Срећа је за Хришћане била, што је то био само страх и то последњи. Ова сила победоносно допре до Беча, опколи га, и кад је последње опкопе бечке освајала, кад је Карамустафа насигурно држао, да је Беч у његово-

вим рукама, појави му се иза леђа *Јован Собјејски*, пољски краљ, који са својим Пољацима беше дошао Бечу у помоћ. Око Беча отвори се сад страшне сеча из које изађоше победиоци Хришћани, те Карамустафа, изгубив силну војску, побегне низ Дунав са мало војника, и једва се заустави у садашњој нашој престоници Београду. Ова битка јесте обртна тачка хришћанског напретка а турског опадања; догодила се је 2. септембра 1683. године. (Под Бечем је Бурак посрнуо, окретоше кола низа страну. Његош.) У борбама око Беча участвовали су и наши преци Срби под командом немачког војводе Карла Лотрингијског.

Победивши Турке под Бечем немачкоаустријска војска није дала Турцима да се концетришу, него је одмах пошла у потеру за њима, и надбила их још у неколико бојева, али пошто ни сама није била спремна за даље нападање, то наскоро престане од даљег гоњења. После три године (1686.) спремивши се боље та иста војска помагана од Срба, Хрвата и једног дела Мађара продужи напад на Турке, и очисти од њих скоро целу Угарску са свима градовима и тврђавама њеним. У колико се више ова хришћанска војска приближавала српским земљама, у толико је

код српског народа бивало веће одушевљење, које је учинило, те је број српских бораца у овој војсци с дана на дан бивао све већи, као год што се умножавао број бегунаца у аустријске земље, Хришћани са новим помоћницима Србима успеше, те пређоше у данашњу Србију, где освојише Београд, Смедерево и друга важнија места у северном крају (1688. г.).

Прешав на Балканско Полуострво, Леополд I зажели, да бар западни крај његов освоји од Турака, па да би му тај посао лакше за руком испао, да би га сигурније извршио, у плану му је било, да и Србе као најсигурније оруђе употреби у овој својој намери. Увиђајући велики значај српског народа у досадашњим борбама, енергично настаде, да га што корисније за свој циљ употреби, па за то поче радити са многим знатнијим Србима, да сав српски народ, који живљаше на Балканском Полуострву, дигне на Турке. Међу знатнијим Србима тог времена најзнатнији беше *Ђурђе Бранковић*, који се издаваше за потомка негдашње владалачке породице Бранковића. Преко њега намисли Леополд свој план извршити, за то му 1683. г. дâ титулу барона, доцније га наименује грофом, а у повељи, којом га утврђује у том звању, споменуо га је на једном месту, као будућег деспота свега српског народа (1688).

Пошто се договорио са Ђурђем Бранковићем, како ће сав српски народ подићи на Турке, и пошто је утврдио план напада, Леополд заповеди, да његова војска прелази границу, и напада на турско земљиште. Напад је имао у два правца. Једно одељење пређе београдски пашалук, и заузме Ниш са свима важнијим тврђавама северно од њега; друго пак одељење удари на Бугарску, те освоји Видин са другим важнијим местима. За овако брзо напредовање своје војске Леополд је имао највише да благодари *Ђурђу Бранковићу* и пећском патријарху *Арсенију* III *Црнојевићу*, који су се свим силама трудили да дигну на Турке све Србе Хришћане. Старо знаменито име Бранковић, и војничка слава новога деспота Ђурђа брзо се пронесе по свима српским крајевима, те се Срби са свију страна четама скупљаху под његове заставе. Изгледало је, да је већ дошло давно очекивано доба, да српском народу сијну лепши дани слободе, и да ће под скиптром новога деспота обновити стару српску државу. Али цар Леополд и његов двор никад нису ни помишљали, да се српски народ ослободи, и да под управом народнога поглавара оснује себи нову државу; они су чак зазирали од српске државе, а што су овако често подизали српски народ, они су га само хтели употреаити као

средство за свој напредак, па и овом су приликом народ узбунили, да би се у што већем броју преселио на земљиште аустријске царевине, те да тим створе што јачи бедем противу Турака и немирних Маџара. С тога их јако поплаши оволика популарност Бранковићева, те одлуче, пошто им Ђурђе сад није био потребан, јер су узбунили народ, да га ма којим начином одвоје од народа. Из двора буде тајно наређено главном заповеднику немачке војске Лудвику Баденском, да Ђурђа некако раставе од војске. Добивши царско наређење, Лудвик позове Бранковића тобоже на ратни савет у Кладово, па га ту ни крива ни дужна разоружа и затвори, те тим на свагда одвоји од народа. После тога несрећни деспот буде отпраћен у Оршаву затим у Беч, и напослетку у чешки град Хеб (1700), где у затвору неиспитан и неосуђен умре 1711. године после 22 године незаслужног тамновања.

У затвору је написао несрећни Бранковић хронику савремених догађаја, и описао свој чемерни живот.

Узалуд су Срби сваком згодном приликом молили аустријског цара, да невиног Бранковића пусти из затвора, или напослетку да га преда суду, те да суд донесе решење о његовој кривици. Из двора се Србима свагда одговарало, да државни разлози захтевају, да

Ђурђе остане у затвору, а да би прикрила своје лукаве намере, и да би замазала очи српском народу, аустријска влада дозволи, да Срби изаберу себи другог војводу,

16. Велика срnска сеоба под патријархом Арсенијем III *Цројевићем 1690. г.*

Пошто Ђурђе Бранковић буде онако нечовечно затворен, српски народ остане без свога народног старешине, око кога би се могао прикупљати, а пошто је неситом аустријском двору још потребан био српски народ, то он стаде тражити другог подеснијег човека, преко кога би могао употребити Србе за своје лукаве намере. У то време био је међу Србима најчувенија личност тадашњи патријарх Арсеније III Црнојевић, који се дотле беше јако истакао колико својим првосвештеничким достојанством, толико и својим политичким радњама са Бранковићем. Бечки дворски савет пошто уклони Ђурђа Бранковића као световног старешину српског народа, баци око и на поглавара српске цркве, надајући се, да ће он као свештено лице бити подеснији и послушнији за извршење њихових себичних планова, а у случају непослушности, знао је, да ће га лакше моћи покорити него каквог војничког старешину.

Услед тога с пролећа 1690. године пошље цар Леополд проглас свима Хришћанима Балканског Полуострва (Србији, Рашкој, Илирији, Бугарској, Силистрији, Мезији, Арбанији, Македснији итд.), у коме их позива да се дигну на Турке, обећавајући им при том помоћ, колико у ратној спреми толико и својој војсци. Истим прогласом обећава тим хришћанским народима: слободу вероисповеди, слободно бирање народног поглавара, ослобођење од свију намета, и право заузимања како покретног тако и непокретног турског имања, које би Турци при повлачењу оставили. У исто време обрати се Леополд нарочитим писмом и пећском патријарху Арсенију III за посредовање између њега и народа. Тада је по свој прилици царски изасланик у име царево усмено понудио услуге српском народу, ако би се преселио у Аустрију, јер одмах после тога послат је јенопољски владика Исаије Ђаковић, да с царем тачно обележи положај српског патријарха и права српске православне цркве у аустријској држави. Све је то рађено врло тајно, а тако брзо, да је већ у августу исте 1690. године цар послао патријарху писану повељу т. ј. потврду права српске православне цркве и њеног поглавара у „новој отаџбини“. Овом повељом обећана је српској цркви потпуна

унутрашња независност, како у служби и обредима, тако и администрацији. Том приликом Србима је поред многих обећања дозвољено још и то: да се слободно могу вратити — разуме се који жели — у свој стари завичај, само ако срећа послужи царску војску, да потисне са српских земаља Турке.

Кад су права српске цркве и српског народа у „новој отаџбини" била тако јасно обележена и царском повељом потврђена, и кад се је аустријска војска нарочито почела повлачити, онда патријарху није било тешко покренути на сеобу ону усталасану и поплашену масу српског народа, особито кад се насигурно знало, какве је муке чекају, што је потпомагала цареву војску. И тако при крају 1690. год. подиже се око 40.000 породица, а пола милиона душа па се пресели у аустријске земље, где их прими нарочита царска комисија. Срби су тражили, да им се дâ повећи предео, где би се груписано населили, али и ту се радило с рачуном, и ту „државни разлог" није дозволио, те се Срби растурише: по Банату, Бачкој, Срему, Славонији, а на север чак до Будима и Сентандрије. Исељеници су били из горњег Повардарја, горњег Поморавља, Тимока, Косова и Подримља.

Пошто се Срби овако разместише по аустроугарским земљама, и патријарх Арсе-

није настани у Сентандрији, те ту оснује српску патријаршију за српски народ с оне стране Саве и Дунава. Он је за свога живота и писмено и усмено врло често молио аустријски двор, да пусти из затвора Ђурђа Бранковића, али, као што знамо, те му молбе нису помогле. Умро је у Бечу 1707. год., одакле му је тело пренесено у манастир Крушедол у Фрушкој Гори.

Ова велика сеоба српског народа под патријархом Црнојевићем остаће на свагда веома значајан догађај у српској историји; њоме је унапред обележена несрећна судбина српског народа; њом је српски народ осуђен, да вековима сноси туђ јарам, и да испашта погрешке својих предака, јер оно земљиште, које оставише Срби на Балканском Полуострву населише странци (Арнаути и Черкези), а у аустријским земљама распарчеташе се, и никаква права не добише, те и данас врло тешко иде са уједињењем српства.

17. Војвода Јован Монастирлија.

Себични дворски савет у Бечу успео је, да преко наивног патријарха Арсенија преведе у Аустрију пола милиона Срба, па пошто је потребно било, да се све из те масе — што може оружје носити — бори за користи аустријског двора, а пошто патријарх као свеште-

но лице, није био подесан, да предводи војску, то двор постави (1691) српском народу за подвојводу (вицевојводу) *Јована Монастирлију, Коморанца,* који је био потомак једне старе племићске породице досељене из деспотовине у Угарску 1523. године,

У то времо дође на царски престо у Цариграду заузимљиви султан Мустафа II, који са својим великим везиром Мустафом Ћуприлићем покуша да поврати углед и достојанство турске царевине. Распаљена фанатизмом турска војска поврати од Хришћана Драгоман, Видин, Ниш, Смедерево и Београд, те се бојиште премести на аустроугарско земљиште. Изгледало је, да ће од Турака поново задрхтати сва Јевропа, и да ће Аустрија доћи у врло велику опасност, али у боју код Сланкамена (1692.) изневери Турке ратна срећа, те бојна слава пређе на Хришћане. У страховитом боју после дуге очајне борбе и с једне и с друге стране погибе велики везир Ћуприлић а с њим остаде на бојном пољу 25.000 мртвих Турака са 150 топова, те турска држава претрпе велики губитак и у људима и у ратној спреми. У исто доба већ се беше истакао као даровит војсковођа знаменити принц *Евгеније Савојски*, који наскоро прими главну команду над свом хришћанском војском. И ако је Му-

стафа II по примеру негдашњих ратоборних султана лично излазио на бојна поља, и ако је развио пророкову заставу, да би војску што жешће распалио противу Хришћана, опет се застарела, а рђаво уређена турска војска није могла мерити са добро уређеном хришћанском војском, нити конзервативне турске војсковође са модерним хришћанским војводама. После сланкаменске битке држали су се Турци још за кратко време, јер после значајне борбе код Сенте (1697. г.), где опет хришћани одржаше сјајну победу, а Турци изгубише и другог великог везира, мораде турска војска нагло одступати. Победоносна хришћанска војска поче брзо продирати у Србију, Босну и Влашку, те султан буде приморан молити цара Леополда за мир, који се закључи у Карловцима 1699. год. По том миру доњи Срем, Банат и све српске земље на Балканском Полуострву остадоше и даље у турским рукама, а горњи Срем, Бачку и осталу Угарску задржа Леополд.

У свима бојевима ове дуготрајне војне Срби су се са својим војводом Монастирлијом храбро борили уз аустријску војску. Под Варадином је српска коњица особито јунаштво показала, а у борбама код Сланкамена и Сенте Срби су решили битку у корист Хришћана.

И ако су Срби за време ратова овако велике услуге чинили аустријском двору, опет су они после рата остављани на милост и немилост нечовечних Турака, лукавих језуита и бесних угарских немеша (племића).

Јован Монастирлија умро је јула 1707. г.

18. Ратовање аустријско с Турцима у почетку XVIII *века и српско учешће.*

Грамзљиви Карло VI цар аустријски, желећи да своју пространу државу још више рашири на исток, нађе узрок да завојшти на турску царевину. Његова војска под предводништвом Евгенија Савојског упадне у турску државу и освоји 1716. године од Турака Банат, а после године дана и Београд са целим пашалуком. При нападу Срби су свагда бивали авангарда аустријске војске; они су морали први нападати на непријатеља и заморити га, па тек после, пошто би се непријатељ заморио борећи се са Србима, ударала би редовна цесарова војска. Тадашњи турски султан, имајући домаће неприлике, а изгубивши толике земље, побоји се, да још горе не страда, буде принуђен молити Карла VI за мир. Карло пристане на то, те уговор мира буде потписан у Пожаревцу (1718. г.), по коме Аустрија добије од Турака; Банат, један део Влашке (западни крај), један део Босне

(северни крај) и Београд са пашалуком. И тако наша дивна Шумадија и Шумадинци потпадоше под власт гордога и раскошнога Карла VI.

Нашим прецима било је много теже под хришћанском Аустријом него под некрштеним Турцима, с тога се је по свима кутићима наше миле Шумадије за кратке аустријске владе шапутало: „*Преврни Боже!*“ Срећом та жеља српског народа наскоро се и испуни, јер после деветнаестогодишње владавине буде Аустрија прогнана са Балканског Полуострва.

19. Турци враћају београдски пашалук и осујећавају српску сеобу.

Још за живота Карла VI почела се његова држава крњити од јужне и западне стране. Да би тај губитак надокнадио на источној страни, ступи Карло VI у савез са руском царицом Аном, да заједнички војују против султана. Спремивши све потребе његова војска пређе 1737. године на турско земљиште, и испочетка врло добро напредоваше, јер јој са свију страна придолажаху у помоћ Срби, сем Шумадинаца, који су се за деветнаест година већ наситили аустријске „слободе“. Док је аустријска војска овако напредовала тадашњи српски патријарх Арсеније IV Јовановић по примеру свога претходника Арсенија III сту-

пи у преговоре са Карловом владом, да се опет што више српског народа преведа у аустријске земље. Кад је све било готово за сеобу, и кад је народ пошао био у Аустрију, Карлова војска буде потучена на неколико места, и принуђена да нагло одступа, те остави српски народ на милост и немилост крвожедних Турака. Разјарени Турци нападну сад ненаоружан народ, те посеку све што не могаше избећи испред голе турске сабље. Једва с тешком муком избеже из страшног покоља патријарх Арсеније са Атанасијем Рашковићем и 1500 оружаних људи. Утекавши патријарх је горко плакао, и целог живота кајао се: што с његове непажње и лакомислености да страда толики народ.

Пошто Карлова војска изгуби све што је задобила у почетку напада и београдски пашалук, буде принуђен аустријски двор, да моли султана за мир. Уговор тог мира беше потписан у Београду 1737. г., и по њему Сава и Дунав постају граница између Турске и Аустрије. Те је међе затекао и Карађорђев устанак у Шумадији.

20. Пропаст српске патријаршије.

Необорима је истина, да би по пропасти српске државне самосталности и српски народ

утонуо у велико османлијско море, да му није било манастира и свештенства обојега реда са владикама и патријарсима на челу. Они су га у тешким данима тешили, у издржљивости храбрили и свагда му уливали наду на Бога и његову правду. Освајајући хришћанске државе, Турци су радили по утврђеном плану, а тај је био: да чим покоре какву државу, одмах погубе владаоца и сву властелу, која се не би хтела истурчити, те би тиме прост народ обезглавили, па лакше држали у потчињености. По пропасти српске државе и српска је властела била или посечена, или истурчена (која је тада радила у корист Турака), или протерана из земље, те је народ остао без поглавара и знатнијих људи. Једини утешитељи у црним данима робовања остадоше српском народу још само српски свештеници и калуђери; они су му били звезда водиља у овој дугој тамној ноћи, а манастири зборна места, где су се Срби састајали, те један другоме јаде исказивали. О великим празницима народ се скупљао око манастира, и ту уз гусле слушао песме о славним српским јунацима и хајдуцима; слушао приче о некадашњој слави и величини српске државе за времена Немање, Милутина, Душана и Лазара; дивио се величанственим српским манастирима; подизао исплакане очи у небеске висине, па се из дубине своје просте

душе молио створитељу васелене, да га спасе турскога зулума и да му поврати некадашњу слободу. Овакве усрдне молитве, и тврда нада на Свевишњега уз родитељско-нежне савете тадашњег свештенства спасле су српски народ од коначне пропасти.

Турци су за све време српскога робовања трпели српску патријаршију, а можда је не би никад ни укинули, да није било завидљивих фанариота (грчки богаташи у Цариграду) и грчких патријарха, којима је српска патријаршија од постанка свога била трн у оку. Они су непрестано трчкарали око Порте и радили да султан укине српску патријаршију. Турска се влада није много освртала на те грчке сплетке, али после сеобе српског народа у Аустрију под патријархом Арсенијем III и покушаја под Арсенијем IV, испадне за руком грчком цариградском патријарху да лукавством и митом изради у султана укинуће српске патријаршије. *Тако добивши дозволу од султана грчки патријарх изда наређење 1767. год. по ком се укида српска пећска патријаршија, као „веома штетна‘ по интересе источноправославне цркве, и по ком српска црква потпада под грчку.* Неке српске владике, као: београдски, струмски, велешки и други не хтедоше се покорити одлуци грчкога па-

тријарха, те се у српској цркви појави велика забуна, а на многим местима дође и до сукоба између Срба и Грка.

Од тог доба почеше заузимати јепископска и важнија свештеничка места на целом Балканском Полуострву, па и у српским земљама само Грци. Они почну пре свега истискивати из српске цркве службу на словенском језику, а замењивати га грчким неразумљивим језиком, поред тога почну народ тако страшно глобити, да су се имали у томе на њих угледати и саме турске изелице. Ну највећу штету учинише нашем народу ови грчки свештеници, што спалише по неким манастирима многе књиге, које су пређе српски калуђери писали или штампали, те тако упропастише врло важне историјске споменике. Глобљен од грчких свештеника, а неразумевајући свете литургије на грчком језику, почео је наш народ постепено ладнети према светој цркви, и велика је срећа за нас била, што се наскоро после пропасти српске патријаршије јавља Кочина крајина, која је весник Карађорђевог устанка у Шумадији, од којег настаје ново уређење у Србији. А да није тога било, врло је могуће да би се већи део нашег народа, мрзећи на грчке свештенике, истурчио, па с временом и пропао.

21. *Кочина крајина (1788).*

Аустријски цар Јосиф II и руска царица Катарина II, да би од турске царевине што више земаља приграбили, и да би је ако је могуће целу освојили, договоре се да заједнички и у једно исто време нападну на њу. Овом приликом да би лакше постигла свој циљ аустријска влада позове против Турака и народ српски из данашње краљевине Србије. Срби пристадоше уз аустријску војску, и храбро се борише као добровољци (фрајкорци). Главни заповедник над свима добровољцима био је чувени Србин граничар *Михаљевић*, али од свију добровољачких старешина из Србије био је најзнатнији *Коча Анђелковић*, те се по њему овај аустријско-турски рат у народу нашем и памти под именом: *Кочина крајина*.

И ако је аустријска војска у почетку доста добро напредовала, она после кратког времена почне губити битку за битком, те буде принуђена да одступа. При овом одступању Коча се са својом дружином утврди више Пореча на левој обали Дунава у једном дунавском кланцу, одакле се је дуго бранио од много веће турске војске. После очајне борбе буде Коча са шездесет другова ухваћен, па пренесен на десну обалу Дунава у Текију. Да би се осветлили Кочи и његовим друговима за

претрпљене муке и изгубљену војску, и да би застрашили српски народ, да се више не усуђује дизати на Турке Турци Кочу и све његове другове живе на коље набију.

У току ових ратова умре аустријски цар Јосиф II, а на његово место дође брат му Леополд II, који није био ратоборног духа, те са султаном утврди у Свиштову мир (1791), по коме остану између Аустрије и Турске старе границе. Једном тачком овог мира обавезали су се Турци Аустрији, да се неће светити оним Србима, који су помагали хришћанску војску.

22. Стање Срба у београдском пашалуку после свиштовског мира.

Стање српског народа у турској царевини после свиштовског мира, као да се окренуло набоље, јер сама Порта (турска влада) имајући велике неприлике са многим одметницима, трудила се је, да, ако је могуће, задовољи своје поданике. Повративши београдски пашалук од Аустрије, постави она за београдског везира Беһир-пашу, и нареди му да буде према Србима добар и праведан. Беһир се озбиљно трудио да изврши заповест своје владе, те је са Србима поступао врло благо и човечно. Али он не остаде дуго везир у Београду, него буде премештен у Босну, а на његово место

би постављен добри Мустај-паша (Хаџи-Мустафа-паша). Он је био према Србима још бољи од Бећира, јер се са српским кнезовима и кметовима договарао о свима народним пословима и потребама, није дозвољавао турским изелицама (нерадницима) да иду по селима и глобе народ, него је чувао Србе и поступао је с њима као и с Турцима. Са своје благости и правичности српски народ прозове Мустај-пашу *сиротињском мајком*. Турским зулумћарима није било право, што Мустај паша поступа овако благо са Србима, али му за тада ништа не могоше.

Несрећном нашем народу не беше суђено да дуго поживи овако на миру. По свиштовском уговору било је забрањено јаничарима и другим бескућницима да живе у београдском пашалуку, али су они сва могућа средства употребљавали код Порте и молили је, да их поврати у богату Шумадију. Напослетку Порта немогавши никако покорити Пазванџију видинског одметника, да би од њега отргла што више војске, и тиме га ослабила, дозволи јаничарима да се настане по градовима и паланкама београдског пашалука, те да раде занате. Старе изелице јаничари докопавши се београдског пашалука, отпочеше свој стари занат тј. отимање и насиље у народу.

23. Дахијска насиља.

При свршетку прошлог и у почечку овог века киптела је турска држава у растројству и нереду. У то доба било је по свима крајевима големе турске царевине врло много паша одметника, који не слушаху ни цара ни везира, него самовољно управљаху својим пашалуцима. Такви су одметници били и јаничарске старешине у београдском пашалуку: *Мехмед ага Фочић*, *Аганлија*, *Кучук Алија* и *Мула Јусуф*, који су живели у Београду и који су се назвали *дахијама*. Сем тога бесна солдатија јаничари беху се и сами толико осилили, да за време мира, немајући занимања ништа не рађаху, само што банчаху и отимаху од народа све што се могаше однети. Покрај њих се осилише и крџалије — чете најамничких војника — који ступаху у службу појединих одметника, да их за добар бакшиш бране од свакога без разлике вере и народности. Овако грозно стање у земљи изазове опет незадовољство у хришћанских народа по целој. царевини, те се намножише и осилише хајдучке чете. Тако је ровито стање било пред Карађорђев устанак на целом Балканском Полуострву, па и у београдском пашалуку.

Мустај-паша по наређењу Порте тражио је средства да сатре царске одметнике дахије,

или да их бар принуди на послушност султану. Услед тога он је дозволио Србима да носе оружје, и договорио се са српским кнезовима, да у случају потребе заједнички са Србима нападну царске одметнике. У то доба Пазванџијне чете прелазиле су врло често преко Честобродице и ради пљачке упадале у београдски пашалук. Мустај паша их је донекле одбијао царском војском, али пошто они долажаху у све већим четама, то он позове у помоћ српски народ. Ту српско-турску војску предводио је Дервиш-бег син Мустај-пашин, али докле се је он борио са Пазванџијном војском, стари зулумћари дахије улуче прилику — кад Мустај-паша није имао код себе довољно војске — увуку се у београдску тврђаву, ухвате Мустајпашу и удаве.

Убивши Мустај-пашу јаве дахије Порти, да су га погубили за то, што је он више волео Србе но Турке, па заишту новог бољег везира. Слаба турска влада, немогавши им ништа, одобри им ко бајаги поступак, и пошље другог пашу Хасан-агу. Дахије лепо приме новог пашу, али сву власт задрже за себе, па разделе између себе београдски пашалук на четири дела, и свуда по народу поставе своје људе као неке чиновнике (Кабадахије, бимбаше, буљубаше, субаше). Осигуравши се тако почну

дахије немилице глобити и угњетавати не само српски народ, него и Турке који нису хтели одобрити тај њихов поступак. И Срби и Турци почеше се тужити Порти и султану на свирепе дахије. Између осталих побројаних јада писаху наши преци султану у Цариград и ово: „Ако те игде има у животу, о падиша, брани нас од ових зулумћара!“ На ове тужбе Порта припрети дахијама с војском, у којој неће бити Турака него људи са стране који неће жалити дахије. Сад дахије стану расуђивати, који ће то странци бити, па дођу до закључка, да ће то бити Срби. Да би се с те стране осигурали, намисле дахије све важније људе поубијати, и тиме народ онеспособити за устанак, али притиснуто јаче све навише скаче, јер баш из тог терора (притиска) изникла је данашња краљевина Србија.

24. Завршетак.

Један од најдаровитијих наших песника казао је за српски народ на једном месту у својим делима: „Нико теби не хтеде помоћи, роде мили, у претешкој ноћи!“ Под речју „*претешка ноћ*“ узео је наш омиљени песник ове најцрње дане у нашој историји, ово претешко време робовања. И доиста, свршавајући овај део наше историје, уверили смо

се потпуно, да српском народу за све време ове ужасне и предуге ноћи од 350 година никад нико помагао није, него је сваки гледао да што више од њега откине, и да га употреби као средство којим би се користио.

Чим су Турци после маричке битке (1371) освојили јужне српске земље, одмах су несрећни Срби из тих земаља морали помагати Турцима у свима бојевима, и давати им велике дације. Услед тога већ је за време боја косовскога (1389) било Срба из јужних српских земаља противу Лазареве војске. Наследници кнеза Лазара Стеван и Ђурђе морали су тако исто Турцима као клетвеници њихови давати све до голе душе своје, и помагати их у свима ратовима. После пропасти свију српских земаља, Турци су сваке пете године ишли по народу, па одабирали и узимали као данак најздравију мушку децу од 7 до 14 година, преобраћали их у ислам и учили војним вештинама, те су ови доцније, заборавивши на свој род, постајали највећи противници свог ојађеног народа. И тако су Турци Хришћане хришћанским породом затирали. Оне пак Србе који пребегоше у угарску краљевину умели су угарски владаоци увек вешто употребити за своје користи и лукаве намере. Доцније пошто је пропала и угарска краље-

вина, и пошто је већи део Срба пребегао у Аустрију, аустријски су цареви Србе у борбама на најопасниија места истицали, и Срби су свагда били војска која је одређена била да изгине, па да преко њених лешева наступа царева војска. Из овога треба лепу поуку извући: *да у туђину не треба тражити пријатеља, да свој спас — уједињење — тражимо у самима себи, у озбиљном раду и узајамном поштовању.*

И ако су наши преци овако јуначни били, и ако су овако без рачуна гинули, они се опет никад не би ослободили туђим заузимањем, да под Карађорђем и Милошем, метнувши све на коцку, не прегнуше из све снаге своје и створише данашњу нашу отаџбину Србију. Ако би се и ми хтели у фигури да изразимо, онда би смо могли казати: *да је Кочина крајина била блиски свршетак патњама, и весник бољих дана, Карађорђев устанак бели дан, а Милошев устанак у Такову јарко сунце слободе српскога народа у данашњој Краљевини Србији.*

САДРЖАЈ

СТРАНА

